

VIJFHONDERD JAAR LANDGOEDEREN IN DENEMARKE (III)

J. Erichsen, M. Venborg Pedersen, ed., *Herregården. Drift og landskab* [J. Erichsen, M. Venborg Pedersen, ed., *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger* (4 dln.; Nationalmuseet: Kopenhagen (2004-2006)], dl. 3, 299 p., ill.)

Het derde deel van *Het landgoed* – eerdere delen zijn besproken in *Virtus* 11 en 12 – behandelt de invloed van landgoedeigenaren op de vorming van het Deense landschap in de afgelopen vijf eeuwen. Een prachtige illustratie van de landschappelijke ontwikkelingen waarin grootgrondbezitters mede de hand hadden biedt een vergelijking tussen twee oude kaarten die zijn afgedrukt in het werk. De kaarten tonen het gebied rondom het landgoed Svenstrup, circa vijftig kilometer ten zuidwesten van Kopenhagen.

De eerste kaart legt de regio vast voor de landbouwhervormingen in de periode 1795-1805. Centraal gelegen is het woonhuis van de grootgrondbezitter met de bijbehorende hoofdgebouwen. Aan de noordzijde hiervan bevinden zich enkele akkers die zijn omheind met stenen muurtjes. Ten zuiden van de gebouwen had de eigenaar een dierpark laten aanleggen. Naarmate de afstand van de gebouwen toeneemt, krijgt het landschap andere vormen. Zo volgen de weinige wegen natuurlijke verhogingen in het terrein. Enkele dorpen laten zich herkennen. Verder wordt het landschap vooral getypeerd door bos, landbouwgrond, kreupeelhout en akkers; kleine vlekken die vloeiend in elkaar overlopen.

De tweede kaart toont de inrichting van het landschap in het jaar 1909. De eigen-

aar van het landgoed had zijn eigen grond verzameld rond enkele gebouwen. Verderop, verspreid in het landschap, staan nu losse kleine boerderijen. De bewoners hiervan hebben hun akkers en weilanden afgebakend met hekken en stenen muren. De wegen zijn nu rechte lijnen die het landschap doorkruisen. Zelfs in de bossen, die eveneens zijn omheind, is een uitgebreid net van rechte paden en wegen aangelegd. De bossen zijn nu geconcentreerd maar in oppervlak afgenomen. Grotere delen van het landschap zijn ontgonnen waardoor het totale landbouwareaal is toegenomen.

De steeds verdergaande concentratie van grondbezit rond 1800 bij een of meerdere hoofdgebouwen was in belangrijke mate ingegeven door de fiscale maatregelen die de Deense vorsten troffen, zo blijkt uit het grondige en detailrijke eerste hoofdstuk 'Akker en weiland' van de hand van Karl-Erik Frandsen. De introductie van nieuwe landbouwproducten en -machines speelde hierin eveneens een rol. Door de voortdurende herverkaveling werden steeds nieuwe grenzen getrokken in het landschap. Vooral de grote landbouwhervormingen in die tijd bieden een verklaring voor de verschillen tussen de hierboven beschreven kaarten. In deze periode concentreerde de landgoedeigenaar zijn bezittingen en verkocht een deel van zijn grond aan zijn pachters. De boeren werden eigenaar van een lap grond en bouwden hier ook hun huizen. Daardoor verdwenen oude dorpsgemeenschappen. En om bereikbaarheid te garanderen moesten nieuwe wegen worden aangelegd. De grond werd nu intensiever gebruikt. Ook bossen en oude gemeenschapsgronden waren nu vaak privé-bezit geworden en konden vervolgens worden ontgonnen.

Het grote oppervlak bos op de eerste

kaart wordt mede verklaard door het feit dat tot 1800 elke verzameling bomen - ongeacht het precieze aantal - werd getypeerd als bos. Deze gebieden waren zelden omheind omdat meerdere bevolkingsgroepen hiervan gebruik maakten. De bossen die tot de pachtgronden behoorden, zo verklaren Bo Fritzbøger en Helle Serup in het tweede hoofdstuk 'De bossen', waren vanaf ongeveer 1500 namelijk juridisch als volgt opgedeeld. De pachters mochten gebruik maken van de bodem en kleine begroeiing. De grote bomen behoorden toe aan de grootgrondbezitter, die daarnaast volledig kon beschikken over de bossen die door hem zelf werden beheerd. De landbouwhervormingen rond 1800 leidden er eveneens toe dat het bosareaal werd verkaveld. Nagenoeg al het bos kwam in privéhanden. De boeren ontgonnen hun eigen bosgebieden meestal en het totaaloppervlak nam af. Tegen het einde van de achttiende eeuw bestond de vrees dat de bossen in Denemarken op het punt van verdwijnen stonden. Veel landgoedeigenaren investeerden in de aanplant van bomen en gingen het bos in toenemende mate als productiebos gebruiken. Veel bossen bleven bovendien bewaard als onderdeel van de parktuin of het jachtgebied van de eigenaar. De grotere bossen werden in 1969 bij wet verplicht opengesteld voor het publiek. Met de dalende houtprijzen draagt deze recreatieve functie bij aan het ontstaan van een veelzijdig gebied.

Het bos is van oudsher altijd een belangrijke plaats geweest om de voorraden in de keuken aan te vullen. Daarmee zijn we aangekomen bij het derde hoofdstuk, waarin Jesper Laursen de jacht op het landgoed behandelt. Twee periodes worden hier onderscheiden. In de eerste periode werd de jacht vooral aangewend om het landgoed te voorzien van vlees.

Dierparken werden aangelegd om het wildbestand te beheren. In de negentiende eeuw kreeg de jacht vervolgens een nieuwe betekenis. In navolging van koninklijke jachtfestijnen en de toename van economisch kapitaal onder de adel door verkoop van land werden groots opgezette jachtpartijen de nieuwe norm. Het jaarrecord op het landgoed Bregentved, circa 65 kilometer ten zuidwesten van Kopenhagen, stond bijvoorbeeld op 632 reeën, 1897 hazen, 4760 fazanten, 908 patrijzen en 527 eenden. Deze jachtpartijen waren mede mogelijk als gevolg van de landbouwhervormingen rond 1800 waarbij de adel veel bos in eigen handen had gekregen. In 1840 was verder bij wet bepaald dat het recht op jacht niet langer verleend werd door de vorst maar nu toeviel aan de grondeigenaar. Tegen de tweede helft van de negentiende eeuw diende de jacht naar buiten toe vooral als statussymbool. Naar binnen toe was het vooral een ontmoetingsplek voor familie, vrienden en standgenoten.

Interessant is de beschrijving hoe het landschap vervolgens werd ingericht om aan deze functie tegemoet te komen. De bossen werden vaak omheind, een nieuwe infrastructuur werd aangelegd, wildbeheerders werden aangesteld en dienstwoningen werden aan de bosrand gebouwd. Met de opheffing van de majoren en fidei-commissen (1919) verdween vervolgens de economische basis voor de grootschalige jachtpartijen. Zij onderscheidden zich nauwelijks meer van de jacht onder andere bevolkingsgroepen, wat de verklaring lijkt voor de summier aandacht in dit hoofdstuk voor de laatste decennia.

In het vierde hoofdstuk laat Torben Ejlersen zien bij welke vormen van industrie de landgoedeigenaar betrokken kon

De prins van Wales (de latere Edward VII) nam in 1869 deel aan een jachtpartij op het landgoed Frijsborg. Hij zit op de trap met links van hem gravin Fritza Frijs. Haar man, graaf Mogens Frijs, staat hier achter met een pijp in zijn hand. Op de voorgrond zitten hun vier dochters

zijn. In het bestek van steeds enkele pagina's behandelt hij thema's als papier en koper, boter en kaas, margarine en chemie, en haven en spoor. Er bestaat een duidelijke relatie tussen de industrialisering in Denemarken en de landgoedeigenaren. Daarbij ging het om de volgende factoren. In de eerste plaats was de adel dankzij zijn maatschappelijke positie en internationale contacten vaak snel op de hoogte van nieuwe productiemethoden in binnen- en buitenland. Ter ondersteuning van de industriële activiteiten werd onder meer geïnvesteerd in buitenlandse expertise. Zo wendde men zich voor advies inzake de kaasmakerijen tot Zwitsers. Dergelijke specialisten konden worden aangetrokken mede dankzij het econo-

misch kapitaal van de grootgrondbezitter. Dit kapitaal vormde eveneens de basis voor de bekostiging van nieuwbouw, de aanschaf van machines en de beloning van het personeel in de opstartfase. Daarnaast werden op het landgoed veel grondstoffen en energiebronnen gevonden. In het eerste geval valt te denken aan hout, kalk en zuivel, in het laatste geval aan brandhout en stromend water.

In de loop van de negentiende eeuw verminderde de rol van de adel echter. Zo verplaatste de industrie zich van het landgoed naar de stad en vond er schaalvergroting plaats. In de vele NV's die werden opgericht hadden de grootgrondbezitters – vooral wanneer het niet om landbouwproducten ging – nog maar zel-

Een foto van gravin Fritze Frijs uit 1907 waarop ze in jachtkleding poseert met haar buit

den bestuurlijke invloed. Adellijk kapitaal vond nog wel zijn weg naar de industrie, zo wordt vermoed. De betekenis van de adel voor de industrialisering van Denemarken lijkt vooral te hebben gelegen in de opstartfase. Maar de auteur biedt niet genoeg vergelijkingsmateriaal met andere industriële initiatieven in Denemarken om dit met zekerheid te kunnen stellen. Ook ontbreekt het aan vergelijkingsmateriaal voor latere periodes. In het afsluitende vijfde hoofdstuk schetsen Ebbe Nyborg en Birgitte Bøggild Johannsen een goed beeld van de innige band tussen landgoed en kerk die stand hield tot ver in de negentiende eeuw. Na de van koningswege ingevoerde reformatie (1536) behoorde een groot deel van de voormalige bezittingen van de katholieke kerk toe aan de kroon. Een toenemend aantal kerkgebouwen werd echter aan de adel weggeschonken om loyaliteit te

belonen, of verkocht om oorlogen te financieren en staatsschulden af te lossen. In de loop van de achttiende eeuw was opmerkelijk genoeg bijna elke kerk in privé-handen. Financieel was het lucratief om de tienden te mogen beheren die werden opgebracht door de gemeente. Bovendien kreeg de landgoedeigenaar invloed op de benoeming van predikanten. Maar misschien was het wel belangrijker, zoals de auteurs benadrukken, dat het beheer van een lokale kerk de macht van de landgoedeigenaar over zijn land completeerde. Zowel in symboliek, architectuur als in inrichting vormden veel kerken het verlengde van de hoofdgebouwen op het landgoed. Door het verbod op het begraven van mensen in kerken (1805) en omdat de staat zich het beroepsrecht over predikanten toeëigende (1809), verwijderden kerk en landgoed zich van elkaar. De financiële last

die het onderhoud van de kerken met zich meebracht viel bovendien steeds meer families zwaar. Het weerhield overigens de eigenaar van het landgoed Frijsenborg er niet van om in de periode 1861-1876 alle vijftientig kerken op zijn landgoed te restaureren en in dezelfde stijl te laten verbouwen. Een laat, doch duidelijk voorbeeld van de invloed van de landgoedeigenaar op het landschap. Tegenwoordig, zo eindigt het hoofdstuk, zijn slechts nog enkele kerken in privé-handen.

De redacteurs van *Het landgoed* willen met dit derde deel een totaalbeeld bieden van het landschap en de invloed van de landgoedeigenaar hierop. Zij zijn ervan overtuigd dat 'de individuele grootgrondbezitters veel bewuster dan vaak wordt gedacht het landschap bijna meubileerden volgens hun eigen ideeën over hoe de wereld er uit moest zien' (p. 8). In hoeverre de gangbare opvattingen nu moeten worden aangepast laten de redacteurs helaas in het midden. Maar de afzonderlijke bijdragen illustreren de stelling dat de landgoedeigenaren grote invloed uitoefenden op de inrichting van het Deense landschap, alhoewel deze lang niet altijd bewust of bedoeld lijkt. Een enkele maal is het eveneens moeilijk om de adellijke invloed op waarde te schatten omdat het ontbreekt aan vergelijkingsmateriaal. Ook moet opgemerkt dat de meeste hoofdstukken hun zwaartepunt hebben liggen in het begin en midden van de bestudeerde periode. De decennia na 1919 zijn enigszins onderbelicht gebleven.

In weerwil van deze punten is het ook nu weer een plezier geweest om *Het landgoed* ter hand te nemen. De afzonderlijke hoofdstukken zijn helder en informatief geschreven, zonder dat dit ten koste is gegaan van het wetenschappelijke karakter van de inhoud. De onderwerpen slui-

ten goed op elkaar aan en de beeldredactie is wederom van hoge kwaliteit.

Nikolaj Bijleveld

TOT DE BEDELSTAF VERHEVEN

M.L. Hansen, *Akelige tijden: Johan Willem Simon baron van Haersolte en zijn nazaten 1764-1901*
(Epe: Hansen, 2005, 205 p., ill.)

De biografie, als opgeschreven verhaal over iemands leven, is een uitermate bloeiend genre. Met de nodige regelmaat verschijnen nieuwe biografieën en in menige boekhandel is de biografie inmiddels een aparte rubriek geworden. Het klassieke Nederlandse boek over de problematiek van de levensbeschrijving is van de hand van Sem Dresden en draagt als titel *De structuur van de biografie*.¹ De auteur pleit daarin onder meer voor een chronologische opbouw van een biografie en terughoudendheid van de biograaf bij het geven van stellige verklaringen voor gedrag en denken van de hoofdpersoon. Van recentere datum dan de studie van Dresden is het werk van Jan Fontijn, de biograaf van de schrijver Frederik van Eeden.² Volgens Fontijn heeft elke biograaf als taak zijn held of heldin zo goed mogelijk te begrijpen om zoveel mogelijk facetten van zijn of haar persoonlijkheid tot zijn recht te laten komen. Hij moet daarvoor de intenties, de motieven trachten te achterhalen die zijn held drijven in een bepaalde situatie. Deze kan hij verder beoordelen en plaatsen binnen het patroon van handelen dat zijn held of heldin in het algemeen hanteert. De afzonderlijke handelingen krijgen daarvoor perspectief en samenhang.